

IJTIMOY SOHALAR IQTISODIYOTIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

Murodaliyev Dilyorjon Dilshodjon o'g'li

NamDU talabasi

Ilmiy rahbar: Otavaliyev Bobirjon Sobirjon o'g'li

NamDU, Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18402587>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy sohalar iqtisodiyotida inson kapitalining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim, sog'liqni saqlash hamda ijtimoiy himoya sohalarining inson kapitalini shakllantirishdagi roli yoritilib, ushbu sohalarini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy sohalar iqtisodiyoti, inson kapitali, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, davlat siyosati.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida ijtimoiy sohalar iqtisodiyoti alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida inson kapitali maydonga chiqmoqda. Inson kapitalining shakllanishi va rivojlanishi bevosita ijtimoiy sohalar — ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarining rivojlanganlik darajasiga bog'liqdir. Shu bois, ijtimoiy sohalar iqtisodiyotini inson kapitali bilan uzviy bog'liq holda o'rganish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Inson kapitalining nazariy asoslari

Iqtisodiy nazariyada inson kapitali tushunchasi insonning bilim darajasi, kasbiy malakasi, sog'ligi va mehnat faoliyati jarayonida orttirgan tajribasini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy sohalar iqtisodiyotida inson kapitali ishlab chiqarish jarayonining muhim resursi sifatida qaraladi. Moddiy resurslar cheklangan sharoitda aynan inson kapitalining sifati iqtisodiy raqobatbardoshlikni belgilab beradi.

Inson kapitaliga sarmoya kiritish bilan bir qatorda moddiy kapitalga sarmoya kiritish kabi narsa bor. Shunday qilib, bu tan olinishi bilanoq, iste'moldagi iqtisodiyot va investitsiyalardagi iqtisodiyot o'rtasidagi farq xiralashadi. Bir nuqtaga qadar iste'mol-bu shaxsiy ishlab chiqarish quvvatiga sarmoya kiritish. Bu, ayniqsa, bolalar bilan bog'liq holda juda muhimdir: ularni iste'mol qilish uchun ortiqcha xarajatlarni kamaytirish ularning keyingi hayotdagi samaradorligini ancha pasaytirishi mumkin. Hatto kattalar uchun ham, biz boylik ko'lamini bo'ylab ma'lum masofani bosib o'tganimizdan so'ng, biz hashamat va "keraksiz" qulayliklar mintaqasidan tashqarida bo'lishimiz uchun, shaxsiy iste'molni tekshirish hamda sarmoyalarni tekshirishdir.

Inson kapitaliga investitsiyalar uzoq muddatli bo'lib, ularning natijasi mehnat unumdorligining oshishi, innovatsion faoliyatning rivojlanishi va iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanishida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism

Ta'lim sohasining inson kapitalini shakllantirishdagi roli

Ta'lim sohasi inson kapitalini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Ta'lim tizimiga yo'naltirilgan moliyaviy resurslar jamiyatning kelajakdagi iqtisodiy salohiyatini

belgilaydi. Ijtimoiy sohalar iqtisodiyotida ta'lim xarajatlari investitsion xarakterga ega bo'lib, ularning samaradorligi kadrlar malakasi va bilim darajasining oshishida namoyon bo'ladi.

Inson kapitali iqtisodiy o'sishning asosiy omili bo'lib, ta'lim uning rivojlanishida hal qiluvchi element bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim odamlarga mehnat bozori va jamiyatga samarali hissa qo'shish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni beradi. Ushbu ishda inson kapitalini rivojlantirishda ta'limning rolini tahlil qilish va uning iqtisodiy o'sish va ijtimoiy birlikni rag'batlantirishdagi ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, u ta'lim sohasida duch keladigan muammolarni muhokama qiladi va ta'lim natijalarini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar beradi.

Sifatli ta'lim tizimi mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi hamda iqtisodiy o'sish uchun mustahkam asos yaratadi.

Sog'liqni saqlash sohasining iqtisodiy ahamiyati

Sog'liqni saqlash sohasi inson kapitalining sifat jihatdan rivojlanishini ta'minlaydi. Sog'lom aholi yuqori mehnat qobiliyatiga ega bo'lib, iqtisodiyotda faol ishtirok etadi. Ijtimoiy sohalar iqtisodiyotida sog'liqni saqlash tizimiga yo'naltirilgan mablag'lar mehnat resurslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Sog'liqni saqlash iqtisodiyoti bilan bog'liq eng katta qiyinchiliklardan biri shundaki, u iqtisodiyot uchun normal qoidalarga amal qilmaydi. Narx va sifat ko'pincha sug'urta kompaniyalari va ish beruvchilarning uchinchi tomon to'lovchi tizimi tomonidan yashiriladi. Bundan tashqari, davolanish uchun eng ko'p ishlatiladigan o'lchovlardan biri bo'lgan (sifatga moslashtirilgan hayot yillari) o'lchash juda qiyin va ko'pincha asossiz bo'lgan taxminlarga asoslanadi.

Profilaktika choralari, tibbiy xizmatlar sifati va ulardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi inson kapitalining saqlanishi va rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Ijtimoiy himoya tizimi va inson kapitali

Ijtimoiy himoya tizimi jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlash bilan birga, inson kapitalining yo'qotilishini oldini olishga xizmat qiladi. Kam ta'minlangan qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, ishsizlik nafaqalarini ta'minlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish orqali mehnat resurslarining tiklanishi va rivojlanishi ta'minlanadi.

Ijtimoiy himoya – keng ma'noda – mamlakat aholisini ijtimoiy va moddiy muhofaza qilinishini ta'minlaydigan va jamiyatda qaror topgan xuquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy choratadbirlar majmui; tor ma'noda – davlat va jamiyatning yoshi, salomatligi holati, ijtimoiy ahvoli, tirikchilik vositalari bilan yetarli ta'minlanmagani tufayli yordamga, ko'makka muhtoj fuqarolar to'g'risidagi g'amxo'rliqi. Uning asosiy maqsadi aholi farovonligining to'xtovsiz yaxshilanishini ta'minlash, aholi qat-lamlarining ta'lim, madaniyat, kasb malakasi, daromadlari jihatidan keskin tafovutlariga barham berish, jamiyat tomonidan insonga munosib hayot darajasini va inson taraqqiyotini ta'minlashga yordam berishdan iborat. I.h.ning asosiy yo'nalishlari: erkin ijtimoiyiqtisodiy faoliyat ko'rsatishni ta'minlash; ish bilan bandlik, kasb tanlash, o'qish va bilim olish; daromadlarning kafolatlanishi; har bir fuqaroning o'z iqtisodiy faoliyatida daromadga ega bo'lishi; iste'molchilar himoyasi, iste'molchilar jamiyatlari; tovarlar va xizmatlar sifati, iste'mol kafolatini ta'minlash; aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish; ijtimoiy ta'minot tizimi va aholining muhtoj, kam ta'minlangan qismlariga pensiyalar, nafaqalar, turli xil imtiyozlar berish.

O'qish, bilim olish, kasb tanlash O'zbekistonda amalga oshirilayotgan kadrlar tayyorlashning milliy dasturi asosida tubdan yangilanmoqda. Ta'limga ajratilgan mablag'lar

keyingi 7 yil (1995—2002-yillar) ichida yiliga yalpi ichki mahsulotning 7,1—7,76% ini, ajratilgan mablag' byudjet harajatlarning 21,77—24,12%ini tashkil etdi. Bu dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Tibbiyotda o'tkazilayotgan islohotlar natijasida aholiga sog'liqni sakdash sohasida ko'rsatiladigan xizmatlar samaradorligini ko'tarish choralari amalga oshirildi. Inflyasiyaga qarshi choralar hamda muhim ahamiyatga ega. Keyingi yillarda uning o'rnini to'la qoplash mumkin bo'lmasa ham zarar kuchini pasaytirish maqsadida ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va ijtimoiy nafaqalar miqdori oshirilmoqda (1998-yilda – 50%, 2000-yilda – 60% va 2002-yilda – 30%).

Bozor munosabatlariga o'tish va ijtimoiy-iqtisodiy tizimni isloh qilish davrida aholini yalpi qilish tizimidan ishonchli ijtimoiy kafolatlar va aholini, ayniqsa, uning nochor guruxlarini aniq manzilli va maqsadli ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi barpo etildi. Bu tizimda mahalla markaziy o'rinda turadi. 1999-yilda ushbu tizim orqali kam ta'minlangan oilalar – jami 3 mln. kishi (mamlakat aholisining 12,2%) va bolali oilalar – 6,5 mln. dan optik, kishi (27%) moddiy yordam oldi. Bir oila uchun yordam puli bolalar nafaqasi bilan birga oyiga 3,4 eng kam ish haqini tashil qiladi. Bu sohada asosan, kam ta'minlangan oilalar uchun turli nafaqalar berish, aholining ba'zi guruhlari uchun imtiyozlar yaratish, yolg'iz qariya va nogironlarni davlat hisobidan boqish va b. asosida amalga oshiriladi.

Ijtimoiy sohalar iqtisodiyotida samarali ijtimoiy himoya tizimi inson kapitalining uzluksiz rivojlanishini ta'minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi.

Davlatning inson kapitalini rivojlantirishdagi roli

Ijtimoiy sohalar iqtisodiyotida davlat asosiy tartibga soluvchi subyekt hisoblanadi. Davlat tomonidan ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga yo'naltirilgan budjet mablag'lari, ijtimoiy dasturlar va institutsional islohotlar inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish ushbu sohalarga qo'shimcha investitsiyalar jalb etish imkonini beradi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev yangi O'zbekiston va Uchinchi Renessansga poydevor yaratish haqida so'z yuritarkan, bunda yangi taraqqiyotning tarkibiy qismlari: iqtisodiyot, ta'lim-tarbiya, ilm-fan, tibbiyot bilan birga, madaniyatning ham bugungi taraqqiyotimiz jarayonidagi alohida o'rnini belgilab berdi. Tarixiy manbalar shundan dalolat beradiki, o'zbek davlatchiligi tarixidagi kuchli sulolalarning muhim xususiyati – ular yuksak insonparvarlik va bag'rikenglik g'oyalarida yo'g'rilgan ma'rifiy ta'limga tayangan. Ularda ilm-fan, madaniyat va san'at rivojlangan, jahon ilm-faniga beqiyos hissa qo'shgan ulug' allomalar etishib chiqqan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inson kapitali ijtimoiy sohalar iqtisodiyotining markaziy elementi hisoblanadi. Ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalarining kompleks rivojlanishi iqtisodiy o'sishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ta'minlab, jamiyat farovonligini oshiradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. Abdullayev A.X. Inson kapitali va iqtisodiy rivojlanish. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2018.

3. Iskandarova D. Aholi real daromadlarini shakllantirishda inson kapitalini rivojlantirishning roli. // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” ilmiy jurnali, 2022, №4.
4. Salimov A.A. Oliy ta’lim tizimida inson kapitalini rivojlantirish mexanizmlari. // “Iqtisodiyot va ta’lim” jurnali, 2021, №3.
5. Raximov M.M. Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalining ahamiyati. – Toshkent, 2020.
6. Hamroqulov M.O. Korxonalarda inson kapitalini boshqarish va rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
7. Qilicheva N.G. Ijtimoiy sohalar rivojida inson kapitalining o’rni. // “Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil” jurnali, 2023, №2.
8. Toshtemirov S.G., Ibodullayev N. O’zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish bo’yicha amalga oshirilayotgan islohotlar. // “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, 2021.
9. Bozorova S.S. Inson kapitalini rivojlantirish va aholi farovonligi. – Toshkent, 2022.
10. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. – Toshkent, 2022.
11. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
12. O’zbekiston Respublikasi “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to’g’risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.